

UTÓSZÓ

Ankersmit a „történelmi tapasztalat”-ról

A XVIII. század végén utaltak történészek, régiségbúvárok először arra, hogy „történelmi tapasztalat”-ban volt részük: a múlt maradványait szemlélve vagy egy történelmi hely szellemével érintkezésbe kerülve váratlanul feltárult előttük, „milyen is volt a múlt valójában”. Többnyire kivételes eseményként, szinte kegyelmi pillanatként emlékeztek arra, ami velük történt; úgy érezték, amit átéltek, nem érzéki csalódás csupán, hanem olyan megbízható és valóságos, mint az érzéki tapasztalat.

A holland hagyományban ezzel az élménnyel szorosan összekapcsolódott a „történelmi megérzés” (*historische sensatie*) fogalma, amelyet a nagy történész, Johan Huizinga használt először. Huizinga meghatározó élménye volt a tizenkilencedik század végi holland szenzitivizmus. Az irányzat fő ideológusa, Lodewijk van Deysel azt a kivételes pillanatot nevezte „sensatie”-nak, amikor olyan bizonyossággal érzékeljük saját lelkünk eleven valóságát, ahogyan máskülönben csak a külvi-

lág tárgyait szoktuk. Ebben az eksztatikus pillanatban Van Deysse szerint a még ép ésszel megtapasztalható (és kivételes művészi érzékenységgel talán még érzékeltethető) dolgok végső határáig hatol az ember. Mint Huizingáról írt monográfiájában Wessel Krul rámutatott, a „történeti megérzékenység” huizingai elképzelése egyszerű analógián alapult: egy múltbéli dologgal való elemi erejű találkozás a történelem megértésének sejtelmével jár, ugyanúgy, ahogy a köznapi létezés egy látszólag jelentéktelen mozzanata is egész váratlanul saját létezésünk megértésének sejtelmével tölthet el bennünket. Ezért írhatta Huizinga, hogy a történelmi tapasztalat „az Igazság átélése a történelem által”. A „történeti megérzékenység” egyrészt minden korszak egyszerűségére emlékeztet (egy olyan kor jellegzetes élménye, amely már tisztában volt a lezárult, letűnt korszakok visszavonhatatlanságával), de a dolog természete szerint mindig *memento mori* is. Másrészt a történelemmel való közvetlen találkozás a mindennapok világá fölé emel bennünket, egy pillanatra áthághatjuk szűkre szabott létezésünk határait – vagyis a „történeti megérzékenység” olyan élmény, amire nem igazán van szavunk.

Bármilyen szórványosak, töredékesek és líraiak is a ránk maradt beszámolók, nemrégiben két Belgiumban élő történész, Jo Tollebeek és Tom Verschaffel vállalkozott a „történelmi tapasztalat” tudományos igényű feldolgozására (J. Tollebeek–

T. Verschaffel: *De vreugden van Houssaye. Apologie van de historische interesse*. Amsterdam, 1992). Tollebeek és Verschaffel nem győzte hangsúlyozni, mennyire esetleges, törékeny és szubjektív a múlt egy szeletével való találkozás élménye. Példának J. Barnes könyvét, a *Flaubert papagáját* hozták fel, amelyet őket követve Ankersmit is idéz székfoglalójában. A regény szereplőjének, Flaubert fiktív életrajzírójának a szerzőpáros szerint történelmi tapasztalatban van része: a roueni múzeumba ellátogatva szembetalálja magát azzal a papagájjal, amely a felirat tanúsága szerint Flaubert íróasztalán állt, amikor az író az *Egy jámbor léleken* dolgozott – és úgy érzi, kapcsolatba került a múlttal. Mikor később azt kell tapasztalnia, hogy egy másik Flaubert-múzeumban egy ugyanolyan kitömött állat van „Flaubert papagája”-ként kiállítva, az életrajzíró becsapva érzi magát: felmerül benne a gyanú, hogy az először látott tárgy esetleg nem az, aminek hitte, és már a pusztá gyanú is elég ahhoz, hogy másodsor ne lehessen autentikus történelmi tapasztalatban része. Amikor megpróbál utánajárni a dolognak, egy beavatott útmutatásait követve végül a természettudományi múzeumban felfedez még néhányat azokból a papagájokból, melyek közt Flaubert válogathatott. Még az sem kizárt, hogy ezek egyike „Flaubert papagája” – de semmit sem érez. Vagyis jóllehet magában a történelmi tapasztalatban nincs szerepe a kiváltó tárgy megha-

112 UTÓSZÓ

tározott személyhez vagy eseményhez visszavezethető eredetének, az esetleges tévedés vagy megtévesztés lehetőségének felismerése Tollebeek és Verschaffel szerint semmissé teheti az élményt.

Tollebeek és Verschaffel szerint a történelmi tapasztalatot mindig meg kell előznie a történelmi érdeklődésnek. Hangsúlyozottan történelmi érdeklődésről beszélnek, mivel a történelmi tapasztalat „elnyeréséhez” az alanynak csupán annyit kell tudnia, hogy az adott tárgy – ami egy hajtincs éppúgy lehet, mint egy hajdani csatatér – jelentőséggel bírt a múltban, és fogékonyak kell lennie a történelmi tapasztalatra. Ha ugyanis nincs ráhangolódva, hogy kapcsolatba kerüljön a múltnak azzal a szeletével, amelynek a tárgy a részese volt, sohasem lesz történelmi tapasztalatban része. Önmagában a tárgy „kisugárzása” tehát nem elegendő. Ez magyarázza, hogy nem minden „eredeti” múltbéli tárgy képes mindenkiben történelmi tapasztalatot kiváltani, és azt is, hogy nemegyszer előfordul: egy tárgy az adott pillanatban valakiben történelmi tapasztalatot idéz elő, miközben másokra semmiféle hatást nem gyakorol. Ezzel kapcsolatban Tollebeek érdekes összehasonlítást tett egyik cikkében (J. Tollebeek: *De waarheid als geschiedenis. Feit en fictie*, voorjaar 1993. 53–73. o.). Byronnak, amikor 1816-ban egy időre letelepedett Velencében, történelmi tapasztalatban volt része. Az elé táruló látvány, a dicső múltra emlé-

ANKERSMIT A „TÖRTÉNELMI TAPASZTALAT”-RÓL 113

keztető épületek és a jelenkori rabságot szimbolizáló börtön ellentétének hatására úgy érezte, közvetlen kapcsolatba lépett a történelemmel. Viszont Stendhal semmi ilyesmit nem érzett, amikor 1815-ben felkereste a várost. Naplójába feljegyezte, milyen boldog, hogy a zavaros időkben osztrák fennhatóság alatt élhet. Mivel Napóleon egykori hivatalnok nem érezte terhesnek az osztrák uralmat, nem látott törést a történelemben, ezért a velencei palotákban sem a múlt kézzelfogható emlékeit, az egykori valóság tanúit látta.

Frank Ankersmit székfoglalójában minden emelkedettségétől megfosztja a történelmi tapasztalatot; prózáinak, egyszersmind drámáinak festi le a múlttal való érintkezés mozzanatát. Ráadásul ábrázolásában a történelmi tapasztalat masszívabbnak látszik, mint Jo Tollebeek és Tom Verschaffel értelmezésében.

Ankersmit „tapogatódzó látás”-ról beszél a történelmi tapasztalattal kapcsolatban; ilyenkor a szem letapogatja a tárgyat, a nézés úgyszólván tapintássá válik. Ezt a „közellátás”-t Ankersmit az integráló és történeti érzékként felfogott látással állítja szembe, amely például képessé tesz arra, hogy akkor is „Vermeer”-ként nézzünk egy festményt, ha magán a képen nem látjuk egész világosan a Vermeerre utaló jegyeket, de – mondjuk, mert eredetvizsgálattal egyértelműen bebizonyították – biztosan tudjuk, hogy az adott mű Vermeer keze munkája. (Ilyenkor – leg-

alábbis Ankersmit gondolatmenete szerint – az esetleges „eltérések” eliminálásával a Vermeer festészetéről alkotott általános képhez idomítjuk, amit látunk, vagyis pont azt a képet nem látjuk, amely a szemünk előtt van.) A múltbéli tárgy által előidézett történelmi tapasztalaton viszont nem egy tágabb összefüggés nyomait keressük; nem is tudjuk, minek a nyomai lehetnek bizonyos jegyek, sőt, még azt sem tudjuk róluk, hogy „nyomok”. Éppen ezért ezzel kapcsolatban fogalmi zavar arról beszélni, hogy az élmény megcsal bennünket – hisz mi lehet inkább azonos önmagával? (Ebből látszik, hogy Ankersmit más jelentésben használja az „autentikus” szót, mint Tollebeek és Verschaffel.) Amit tapasztalunk, olyan valósággal bír, amelyet a narrativista történetfilozófusok azelőtt csak a történeti reprezentációk által láttatott, sőt pusztán azok által láthatóvá tehető múltnak tulajdonítottak. A történelmi tapasztalatban a múlt teljességgel irreleváns diribdarabjai „kerülnek felszínre”.

Ankersmit szerint ez az élmény bármiféle kontextualizációnak ellenszegül: a történelmi tapasztalat minden összefüggésből kiragadja a múlt egy szeletét, egyszersmind az alanyt is izolálja; nemcsak a múlt adott szeletével kapcsolatos tudásától különíti el, hanem rövid időre még az életösszefüggéséből is kiszakítja.

A történelmi tapasztalat Ankersmit szavaival „élősködik” azokon az ismereteken, amelyekkel az

adott korról rendelkezünk, amennyiben önmagában „nincs semmiféle jelentése vagy értelme”, de ami fontosabb, nem is járul hozzá a kor jobb megismeréséhez. A tapintás-metafora elárulja, hogy egy „néma érzék néma tapasztalatá”-ról van szó, vagyis ez a tapasztalat teljességgel összeegyeztethetetlennek tűnik az időbeliséggel és a nyelviséggel (jóllehet Ankersmit valószínűleg téved abban, hogy a tapintásnak ne volna története; számos jel utal rá, hogy az idők folyamán tapintással szerzett benyomásaink értékelése is módosult). Ezek a tapasztalatok irrelevánsak az elbeszélés szempontjából, és fordítva, a tapasztalatban sincsenek adva azok a kritériumok, melyek szerint valami – ha mégoly sok áttételen keresztül is – elbeszéléssé rendeződhet. És – mint láttuk – a történelmi tapasztalat mint olyan nem lehet vita tárgya, vagyis a történelmi értelemképzés másik legfontosabb elemével is kölcsönösen kizárják egymást.

A székfoglaló beszéd után írt tanulmányaiban Ankersmit a történelmi tapasztalat fogalmára támaszkodva némileg átértékelte a múlt valósága és reprezentációja közti összefüggésre vonatkozó álláspontját. Egyik magyarul is olvasható írásában (Nyelv és történelmi tapasztalat. In Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 4*. Budapest, Kijárat, 2000. 169–184. o.) Huizinga és Hayden White egy-egy művét elemezve azt mutatta be, „hogyan hidalható át a szakadék az önmagában vett, megtapasztalt

múlt és a történész nyelve között”, azaz „hogyan foglalható szavakba a történelmi tapasztalat”. Különösen érdekes, ahogy Huizinga művét, *A középkor alkonyát* látta. Ankersmit szerint ebben a művében Huizinga úgy alakította a nyelvet, hogy tökéletesen idomuljon a történelmi tapasztalathoz. Ankersmit ezt – némileg meglepő módon – a múlt kiválasztott megközelítésmódjának tekinti, de nem azért, mintha Huizingáé lenne a múltnak az a reprezentációja, amely a leginkább számol a többi lehetséges reprezentációval, illetve a leginkább érvényre juttatná a maga és mások megközelítésmódjának viszonyát a megmutatni kívánt múltbéli valósághoz (ez lenne a narrativisták eszménye), hanem mert ez áll legközelebb a múltbéli valóság érzéki megtapasztalásához. „Mintha a szemhez, vagy a tapintáshoz hasonlóan maga a nyelv is érzékszervvé változott volna, a realitás pedig e kifinomult, pótlólagos érzékszerv segítségével újonnan felfedezhető és kutatható lett volna.” Huizinga művében Ankersmit szerint úgy jelenik meg a múlt, amilyenek – kétséget nem hagyó módon – a történelmi tapasztalatban az érzéseknek mutatkozik. Viszont tanulmánya végén a történetfilozófus némileg visszalépni látszik korábbi álláspontjához képest. Arra a következtetésre jut, hogy a történettudomány azért empirikus tudomány, mert egy tárgyatól, a múlttól idegen médiummal, a nyelvvel való állandó kísérletezésre van utalva. A

történetírás története nem egyéb a nyelvvel folytatott ilyen kísérletezésnél, melynek során a történészek – hogy fenntartsák a történelemtől folytatott párbeszéd lehetőségét – kénytelenek a történelmi tapasztalat „hű” ábrázolásának elérhetetlen eszményét maguk elé tűzni. (Ekkor azonban már nyilván nem beszélhetünk arról, hogy a történész a múlt teljességgel irreleváns részleteivel találkozna a történelmi tapasztalatban: a lezárult korszak érzéki valóságához közelítés őszinte szándéka szavatolja a koherenciát.)

A nyolcvanas évek végén-kilencvenes évek elején írott tanulmányaiban Ankersmit még a nagy szintézisek (Burckhardt, Braudel stb.) közt emlegette *A középkor alkonyát*, és kapcsolatba hozta Huizinga – igaz, csak a húszas évek végén kidolgozott – formatanával, mely szerint a történelem csak formákon keresztül ismerhető meg (még ha ezeknek a formáknak egy részét mintha maga a történelem kínálná is fel). Ezért lehetett Huizinga főműve ütőkártya a narrativista történetfilozófus kezében. Székfoglaló beszédében Ankersmit leszögezte: Huizinga történetírói munkáin hiába is keresnénk annak nyomait, hogy a nagy történésznek történelmi tapasztalatban volt része. Ezzel szemben a székfoglalót követő években született írásaiban Ankersmit – bár sehol sem mondja ki – mintha azon fáradozna, hogy a mikrotörténelem előfutárává avassa *A középkor alkonyát*. A posztmodern történetírástól

a „poszt-posztmodern tapasztalat” irányába elmozduló történetfilozófus olvasatában főleg Huizinga könyvének mozaikszerúsége tűnik elő. *A középkor alkonya* szuggesztív részletek gyűjteménye; Huizinga anekdotikus történetecskék segítségével tölti ki a „hézagokat” a „mozaikdarabkák” közt, így helyezve vissza őket az egykori valóságba, a le-tűnőben lévő burgundi kultúra világába.

A középkor alkonyát láthatjuk mindenféle ideológiai előfeltevéstől mentes, a múltbéli valósággal közvetlen kapcsolatot teremtő és összefoglaló, tab-lószerű műnek is – de sohasem egyszerre. Talán ezzel magyarázható, hogy a történelmi tapasztalatra összpontosító történetfilozófus említett írásában olykor figyelmen kívül hagyja, hogy „a háttérben” Huizinga is koherenciát tételezett; ezt a koherenciát pedig az a metafora (a burgundi udvar világa mint őszidő) teremti meg, amelyet a törté-nész *választott* – még ha ő maga esetleg munkája során kapott sugallatról vagy kinyilatkoztatásról is beszélt ezzel kapcsolatban.*

Balogh Tamás

* Ebben az esetben azonban belátás és tapasztalat már nem annyira egymás ellenpólusai, mint inkább egymás ki-egészítői.